

НЕИЗВЈЕСНА ПРИРОДА НЕСВЈЕСНОГ

I Откриће несвјесног

Откриће несвјесног душевног живота чини камен темељац данас већ огромне зграде психоаналитичког учења. Ово откриће почива на претпоставци да и код нормалних људи постоји велики број менталних процеса којих човјек није свјестан, иако они дјелују у њему елементарном снагом која носи и ограничава његов свјесни живот. Према овој темељној претпоставци, човјеков психички живот није у цјелости свјестан, као што смо навикли да мислимо, већ само једним мањим дијелом, док оним већим остаје несвјестан или нејасно свјестан. Фројд га упоређује са сантом леда на води од које се изнад воде види само један мали њен дио док онај много већи остаје потонуо и невидљив. Душевни процеси су највећим дијелом несвјесни, а од читавог душевног живота свјесни су само поједини његови акти и дијелови.

На тој претпоставци Фројд је градио своје учење и провјеравао његову методу. Стога несвјесно остаје његово средишње откриће и срж читаве психоанализе. Оригиналношћу психоаналитичке мисли састоји се у открићу несвјесног, које, упркос томе, има своју дугачку предисторију чији се почеци губе у нејасним маглинама времена. Још од најстаријих времена, митолошки наговјештаји упућују на несвјесне изворе пјесничког и пророчанског стваралаштва, који остају окружени вијековном тајанственошћу, и изван домашаја рационалног објашњења. Први мислиоци су преузели ове митолошке наговјештаје да би их пренијели будућим генерацијама као саставне елементе своје филозофске доктрине. Захваљујући њиховим учењима, идеја несвјесног није изгубљена, већ је преношена из епохе у епоху и тако сачувана све до наших дана. У различити епохама, идеја несвјесног није имала исти значај, али је с времена на вријеме потхрањивана новим увидима тако да њен загонетни сјај никада није био потпуно угашен. Ипак у неким временима она је имала већи значај него у другим. Познато је да је имала значајнију улогу у јансенистичкој психологији и код Лајбница, али није одсутна ни из филозофије просвијешћености чија искреност у погледу тамних страна људске природе није промакла оснивачу психоанализе. Фројд је лако препознао код Дидроа према коме је показивао искрено одушевљење због његове искрености с којом је приказивао реалност жеље и инстиката. У више наврата, он је подсећао да је читаво тео-

рија о Едиповом комплексу наговјештена на једном мјесту у *Рамоовом синовцу*, гдје филозоф истиче нагонску страну људске природе чије задовољење увијек иде на уштрб онога од кога зависи: „Кад би мали дивљак био препуштен сам себи, кад би остао духовно неразвијен и са оно мало памети дјетета у колијевци спојио силу страсти човјека од тридесет година, он би заврнуо шију свом оцу и обљубио своју мајку.“¹ Идеја несвјесног је лако препознатљива код француских просвјетитеља, али се јавља још упорније код њемачких романтичара, који су били непријатељски расположени према просвјетитељском покрету и његовим основним опредјељењима. Током читавог деветнаестог стољећа лекари и психолози призивају несвјесно и подсвјесно у настојању да објасне хипнотичке феномене и нека друга стања и промјене личности. Зато не изненађује што Артур Шопенхауер, с правом назван „филозофом несвјесног“, придаје тако велики значај Месмеровом открићу „анималног магнетизма“ до ког је дошло крајем осамнаестог стољећа. У то вријеме официјелна наука није прихватала идеју „анималног магнетизма“, јер тада још није могла да схвати оно што је било садржано у Месмеровим излечењима, зато што их је овај погрешно приписивао проблематичном „флуиду“. Али понекад се догађа да филозофска мисао иде испред хуманистичких наука, као што други пут не може да прати њихове смионе узлете. У деветнаестом стољећу догодило се да филозофија преузме идеју несвјесног коју официјелна наука није могла да схвати и прихвати. Филозофи Едуард фон Хартман и Фридрих Ниче, сваки на свој начин, преузимају неке тезе Шопенхауеровог волунтаризма и даље развијају филозофију несвјесног.

Иако никада није подузео да истражи историју открића несвјесног, Фројд није ни пропустио прилику да ода почаст и признање онима који су му отворили пут у ово непознато подручје људске душе. У више наврата је истицао да су несвјесно прије њега открили пјесници, који су знали да „из вртлога својих емоција спашавају најдубље истине, којима ми остали морамо да прокрчимо пут, непрестано пипајући по мучним неизвјесностима“. Сам је истицао да је много научио од пјесника, који су се одликовали способношћу дубоког понирања у тајну људске душе, као што су Ибзен, Јенсен, Шекспир, Шницлер и Достојевски. Ово признање филозофима и пјесницима поново је одао приликом свог седамдесетог рођендана, али овај пут на основу позног увида и отвореније него икад раније. Том приликом је рекао једном говорнику који га је поздравио као проналазача несвјесног: „Пјесници и филозофи су открили несвјесно прије мене: оно што сам ја открио јесте научна метода која омогућава да се проучава несвјесно.“² Тиме је отворено признао да његов циљ није био да потврди постојање несвјесног, нити да докаже своје првенство у његовом откривању, већ да га подвргне једном методичком истраживању и осигура научну методу која ће га довести до свијести и објаснити рационалним појмовима. Пјесници и филозофи су открили несвјесно прије Фројда, али је њихово откри-

¹ Дени Дидро, *Рамоов синовац*, БИГЗ, Београд, 1985, стр. 95–96. Фројд је цитирао ово мјесто у свом *Уводу у психоанализу* као илустрацију Едиповог комплекса. (Сигмунд Фројд, *Увод у психоанализу*, Матица српска, Нови Сад, 1969, стр. 316.)

² Lionel Trilling, *Freud and Literature*, у *The liberal Imagination*, Londres, 1951, стр. 34.

ће било више интуитивно и без научних доказа, а Фројд се повлачи пред филозофском спекулацијом којом је у младости био привучен да би осигурао научно проучавање несвјесног психичког живота. Његов циљ је био да научно докаже значај и улогу несвјесног у људском животу полазећи од конкретних клиничких искустава.

Али ни у том погледу Фројд није био без својих претходника. Ту је, прије свих, „велики Шарко“ (le grand Charcot), како су га тада називали, који је био стекао свјетско признање својим проучавањима душевних болести, а нарочито хисторије коју је лијечио помоћу хипнозе и сугестије. Познато је да је хистерија једна врста психонеурозе код које различити конфликти изазивају поред душевних и тјелесне реакције. Ова болест је играла велику улогу у враћањима све до осамнаестог столећа и многи који су њоме били погођени завршили су свој живот на ломачама под оптужбом да су били „опсједнути ђаволом“. Хистерија је нарочито била проширена крајем деветнаестог вијека и њено проучавање лежи у основи психоаналитичких открића. Шаркоу припада заслуга што је проучавао хистерију на медицинском плану, гдје се показало да она представља неопходан услов хипнотичког стања, а ово опет услов саме сугестије. Искуства која је стекао у Салпетријери о „великом хипнотизму“, као што се тада говорило, са његове три сукцесивне фазе: летаргијом, катаlepsијом и сомнабулизмом, имала су велики одјек у научном свијету.

Фројд је желио да оде у Париз и да се упозна са Шаркоовим открићима поред осталог и зато што је већ раније био упознат са једним случајем лијечења хистерије путем хипнозе, који је био подузео један од тада најугледнијих породичних љекара у Бечу, његов пријатељ и помагач Јозеф Бројер (Josef Breuer). Та прилика Фројду се пружила у двадесет деветој години живота пошто је прво добио доцентуру за неуропатологију а затим повољну стипендију за путовање. За вријеме боравка у Паризу, гдје је провео пет мјесеци, био је импресиониран колико Шаркоовом личношћу толико и његовим предавањима. По повратку у Беч ради као љекар специјалиста за нервне болести чији су пацијенти били људи који су ишли од једне до друге љекарске ординације и врло често називани „умишљеним болесницима“. Фројд је био увјерен да су њихове трпње стварне и да само недостају средства да би се ублажиле. У лијечењу је користио хипнотичку сугестију и електротерапију, али је убрзо морао констатовати да та метода није дјелотворна и да сви пацијенти нису подложни хипнози. Тражио је начин како да помогне својим пацијентима, али његова интересовања нису наишла на велики одјек у Бечу, јер његове колеге нису схватале његово одушевљење за оно што је видио у Паризу. Касније су га оптуживали, нарочито у Француској, да је свој боравак у Паризу искористио да би се упознао са учењем Пјера Жанеа (Pierre Janet) и да је затим побјегао са својим плијеном. Ову оптужбу Фројд назива „најнетачнијом тврдњом“³, али ипак остаје чињеница да није био једини проналазач несвјесног психичког живота. Име француског истраживача Пјера Жанеа, профе-

³ У том смислу он пише у својој *Аутобиографији*: „Због тога хоћу изричито да споменем да се име Жанеово, за вријеме мог боравка у Салпетријери, уопште није помињало.“ (Сигмунд Фројд, *Аутобиографија*, Матица српска, Нови Сад, 1969, стр. 13).

сора који је био истовремено и лекар и психолог и чији radovi obiluju kliničkim iskuŕstvima, označava veoma značajan period u istraživaju nesvjesnog. Žane i Frojd su bili savremenici, ali su njihovi odnosi bili dosta suzdržani. Iako obojica ističu značaj nesvjesnog psihickog života, njihove koncepcije se razlikuju po tome što Žane posmatra nesvjesno u funkciji ideje normalne личности obdarene određenom mentalnom sposobnošću čije slabljenje dovedo do disocijacije ideja i narušenih emocija, dok Frojd zastupa ideju dinamizma nesvjesnog kao zasebnog područja psihe i sjedišta sukobljenih snaga psihickog života. Dinamičko shvaćanje nesvjesnog nije moglo da se pomiri sa uvjerenjem da je histerija svojstvena samo ženama, kao što se tada vjerovalo, pozivajući se čak i na etimologiju riječi prema kojoj bi riječ *hystera* trebalo da znači *uterus*. Neshvatanje njegovih interesovanja od strane njegovih kolega u Beču moglo je da bude samo razlog više za Frojda da još više usavrši svoju hipnotičku tehniku. Uskoro je saznao da je nastala nova škola Hansiju na inicijativu Liјебоа (Liébault) i Бернхајма (Bernheim) i da je koristila kao terapeutско средство сугестију која није морала да буде праћена хипнозом. У намјери да усаврши своју хипнотичку технику, Фројд се одлучио на друго путовање у Француску, али овај пут у Нанси гдје је остао неколико седмица. У Нансију је био изненађен такозваним експериментима „дест-хипнотичке сугестије“. Ту је учврстио своје увјерење да постоје снажни психички процеси који ипак остају скривени човјековој свијести. Жанеови радови су потврдили могућност свођења хистеријних симптома на утиске из живота, као и њихово отклањање хипнотичком репродукцијом „in status nascendi“, а Бернхајмови експерименти да потиснута сјећања могу утицати на понашање, као и да ова сјећања могу бити доведена до свијести. Фројд је имао утисак да се такав феномен може произвести спонтано једном врстом распада свијести која је нарушена несвјесним побудама али којих би могла да се сјети под одређеним условима. Његова проучавања хистерије потврдила су му исправност овог предсјећања: већ у својим првим клиничким истраживањима он је открио да хистерик пати због сјећања, која се не односе нужно на доживљене ситуације, као што је раније вјеровао, већ врло често на фантазме који су одбачени и потиснути од стране свијести. Убрзо је дошао до закључка да су ови потиснути садржаји највећим дијелом сексуалне природе.

Тиме су дати основни елементи на којима почива психоаналитичко учење. Несвјесно се показало у једном другом свјетлу и стога захтијевало да му се приђе на један други начин који традиционално мишљење још није било испробало.

II Несвјесно у свјетлу прве топике

На тај начин Фројд је био присиљен да „несвјесно“ схвати озбиљно. Након свега што је написао о својим претходницима, а нарочито о Шопенхауеру и Ничеу, не може се рећи да је био проналазач несвјесног. Али тиме оригиналност психоаналитичке мисли није нити

може бити доведена у питање. Сваки идејни покрет је имао своје изворе, своје узоре, своје претече, своје претходнике. Зашто би психоанализи требало одузети право на властито историјско тло које јој лежи у основи и које је дало прве импулсе њеном заживљавању? Често и најсмионији идејни покрети само поново организују већ постојеће елементе расуте у разним доменима културе да би од њих направили скоро из основа нову културну творевину. Психоанализа је открила у несвјесном узроке поремећаја човјековог душевног живота и усавршила методу помоћу које треба да продремо у најдубље дубине овог несвјесног да бисмо га довели до свијести и тако отклонили узроке поремећаја.

Несвјесно је тиме постало темељна категорија једне читаве концепције човјека. У том смислу, Фројд је сматрао да је све психичко најпре било несвјесно, а да свјесни квалитет може потом да му се придружи или да изостане. Једним дијелом несвјесно је изворно и нестворено, а другим дијелом настаје као резултат дјеловања механизма потискивања. Зато Фројд настоји да очува разлику између ова два термина који су по свом смислу доста слични: „Несвјесно је шири појам, потискивање ужи. Све што је потиснуто истовремено је и несвјесно, али не можемо рећи да је и све несвјесно — потиснуто.“⁴ Ово првобитно и нестворено несвјесно припада нагонској страни човјековог живота која чини извор и основу читавог психичког догађања, јер свијест настаје тек у сусрету ових нагонских подстицаја са спољашњим свијетом, да би се формирала као површинска опна и омотач цјелокупне психичке супстанције.

Тако нагони остају најзначајнији дио психоаналитичке теорије зато што они црпе своју снагу из властитих извора чији токови носе и одређују читав психички живот човјека. Свијест само плута по њиховој површини попут мале барке која нас носи преко нас самих до безмјерног мора постојања нагонског живота. Ова аналогија није Фројдова, али јасно указује на значај нагона у његовој теорији несвјесног. Извор несвјесног је у спонтаном нагонском животу који је укоријењен у самој конституцији живог организма. Сваки живи организам прима двије врсте подражаја: спољашње и унутрашње. У складу са традицијом свога времена, Фројд је назвао нагонима унутрашње дражи организма, које настају независно од спољашњих подражаја. Нагонски подражаји потичу из унутрашњости самог организма, па стога дјелују као константна сила, која се не може задовољити неком једнократном и сврховитом акцијом, нити јој се може умаћи бјекством, као што је то могуће у случају спољашњих дражи. Зато што ова сила не напада извана, већ из тјелесне унутрашњости, њено отклањање захтијева другачије дјеловање. Вањски подражаји се могу утишати и отклонити дјеловањем властитих мишића, али против нагонских подражаја живи организам остаје немоћан, зато што они имају свој извор у његовој властитој конституцији. Стога ови последњи имају карактер сталне присиле. Кроз њих жива супстанција задобија могућност да разликује „унутрашњи“ живот од „спољашњег“ догађања, па би се чак могло претпоставити

⁴ Сигмунд Фројд, *Суманутост и снови у 'Градиву' В. Јенсена*, у *Из културе и уметности*, Матица српска, Нови Сад, 1969, стр. 49.

вити да они нису ништа друго него талози вањског дјеловања подражаја који су током филогенезе изазвали промјену живе супстанције. Наравно, то је само једна претпоставка, чија потпуна неодређеност има за посљедицу нашу несигурност у погледу нагона. Фројд је такође био несигуран у том погледу, па је своју несигурност отворено изразио у *Новим предавањима за увођење у психоанализу*: „Наука о нагонима је, тако рећи, наша митологија. Нагони су митска бића, величанствена у својој неодређености. Ни за тренутак не можемо да не водимо о њима рачуна о нашем раду и при томе никад нисмо сигурни да их јасно видимо.“⁵ Са њима психолошка открића допиру до биолошких чињеница, које рационална анализа не може до краја прозрети, иако оне чине основу и „највиши узрок“ читавог психичког живота.

Стога психоанализа, већ од својих почетка, осјећа велику потребу за темељним учењем о нагонима на које би могла да се ослони у свом проучавању несвјесног живота. Али пошто, према мишљењу њеног оснивача, такво учење није постојало, психоанализа је морала сама да га изгради. У почетку, Фројд је проучавао само сексуалне нагоне, чију је енергију назвао „либидом“. Већ и спису *Три расправе о сексуалној теорији* (*Drei Abhandlungen zur die Sexualtheorie*, 1905.) он је дао извјесно одређење нагона (Trieb) које почива на разлици између његовог извора (Quelle), његовог објекта (Objekt) и његовог циља (Ziel), као његових конститутивних елемената, да би касније, у спису *Нагони и њихове судбине* (*Triebe und Triebchicksale*, 1915.), додао притисак (Drang), као његов четврти елемент. *Притисак* нагона је његов моторички фактор или износ силе чија количина претвара нагон у облик активности и тако одређује његову суштину. Тако суштина нагона открива њихово механичко и динамичко својство које се изражава у захтјеву за радом: промјене у организму постоје зато што постоји сила, која се и овдје, као и у физичким наукама, може одредити само мјером количине радне енергије. Ова енергија тежи пражњењу које има за посљедицу попуштање оне напетости која је изазвана управо њеним потиском. Пражњење нагонске енергије доводи до задовољења које чини крајњи *циљ* нагона. Ово механичко и динамичко поимање нагонске енергије увијек је било од централне важности за Фројда. При том треба имати на уму да тај *циљ* није никад само општи и апстрактан, као, рецимо, попуштање напетости као такве, већ се увијек специфира и одређује у односу на друга два конститутивна елемента нагона: објект и извор. *Објект* нагона је оно посредством чега нагон може да постигне свој циљ, а *извор* је она биолошка непознаница чије ће психичко превођење бити управо нагон, непознати соматски процес који је у принципу спознатљив, соматски процес који је локализован у неком органу или дијелу тијела чији је подржај у душевном животу представљен нагоном. Тако циљ нагона губи своју неодређеност и поприма свој конкретан облик: циљ је сада једење, гледање, вођење љубави, итд.

Први спис не излаже неку апстрактну и уопштену теорију нагона, већ описује посебне сексуалне нагоне, из којих проистиче понај-

⁵ Сигмунд Фројд, *Нова предавања за увођење у психоанализу*, Матица српска, Нови Сад, 1969, стр. 188.

више тако снажних жеља да њихово потискивање најчешће доводи до извјесних поремећаја у психичком животу човјека. То је навело Фројда да управо на примјеру полних нагона разјасни наше представе о нагонима уопште. На основу тога Жан Лапланш закључује да код Фројда „сексуалност представља модел сваког нагона и вјероватно једини нагон у правом смислу ријечи“⁶. У сваком случају Фројд је толико наглашавао улогу полних нагона да их је ставио у средиште својих психоаналитичких истраживања. Он је пронио наук да полни нагони потичу из различитих органских извора, да су састављени од многих компонената, да у почетку дјелују неовисно један од другог, да сами по себи не посједују никакве квалитете, да долазе у обзир само као мјере радног захтјева за душевни живот, да се тек касније сажимају у једну мање или више потпуну синтезу, након чега тек ступају у службу функције размножавања. Такво схватање нагона се не слаже, наравно, са популарним мишљењем које Фројд формулише на самом почетку прве од своје три расправе о сексуалној теорији да би га критички размотрио и битно допунио: „Чињеницу сексуалних потреба код човјека и животиња изражавамо у биологији претпоставком да постоји 'полни нагон'. При том се позади од аналогije да постоји нагон за узимање хране, тј. глад. Али у народном језику не постоји термин који би одговарао ријечи 'глад'; наука ту употребљава ријеч 'либидо'.“⁷ Ово популарно мишљење се подударно са биолошком концепцијом сексуалности која одређује полни нагон у аналогiji са инстинктом као одговором на неку природну потребу чија је парадигма глад. У том случају, полни нагон се одређује као једна потреба, која се јавља у процесу сазријевања у ком физиолошки момент пубертета треба да је одлучујући. Такво схватање види полни нагон као узрок једног понашања које има фиксиран и јасно одређен циљ: његов циљ је само и једино други пол и сексуално сједињење с њим или бар извјесно дјеловање које доводи до сједињења с другим полом.

Фројд настоји да разбије ову популарну представу сексуалности, која, код одраслих и нормалних особа, има изглед једног инстинкта, иако у ствари није ништа друго него врло промјенљив резултат историјске еволуције која у сваком свом заокрету може да се раздвоји на најразличитије начине и да породи најнеобичније деформације. Стога у првој расправи он настоји да покаже како постојање перверзија потврђује да људска сексуалност нема потпуно одређен ни циљ ни објект, да би у другој расправи поново одредио људску сексуалност у функцији њених инфантилних избора и других претежно виталних функција. У том смислу он је писао на крају једног поглавља које носи наслов „Испољавања сексуалности код дјецe:“ „На примјеру цокотања и сисања или блаженом погледу могли смо већ да примјетимо три битне особености инфантилног сексуалног испољавања. Иста настају *ослањајући се* на једну од најважнијих тјеласних функција, док се циљ оваквог испољавања налази под превлашћу *ерогене зоне*. Претпоставимо да ове особености важе и за најве-

⁶ Jean Laplanche, *Vie et mort en psychanalyse*, Flammarion, Paris, 1970, стр. 18.

⁷ Сигмунд Фројд, *Три расправе о сексуалној теорији*, Матица српска, Нови Сад, 1969, стр. 11.

ћи дно осталих дјелатности инфантилног сексуалног нагона.“⁸ Према томе, инфантилна сексуалност још не познаје свој сексуални објект, јер њен циљ потпуно одређује активност ерогених зона. Она је ауто-еротска.

Ове карактеристике се могу препознати у већини еротских испољавања код дјече и могу послужити као основ разумијевања природе људске сексуалности уопште. У почетку људска сексуалност се ослања на друге процесе који су јој истовремено слични и дубоко различити од ње. То су, прије свега, оне тјелесне функције које имају највећи значај за живот. Стога ово ослањање није приказано у форми апстрактне генезе и метафизичке дедукције, већ је описано са највећом прецизношћу на примјеру сисања и цуцлања. Истовремено са функцијом храњења почиње да се јавља сексуални процес. У току храњења брадавица на дојци и топло млијеко надражују усне и језик младог дјетета. Овај надражај је такав да је у почетку тешко рећи који процес доминира у његовој функцији. Не може се једноставно одредити ни његов објект, ни његов циљ, ни његов извор, јер они стоје истовремено у функцији и сексуалног процеса и процеса храњења. Уста су истовремено и сексуални орган и орган за узимање хране. Стога ерогене зоне, које чине посебно привилегована мјеста у побуђивању сексуалних надражаја, нису и не могу бити једини извор сексуалности. Способност да побуде сексуални подражај не припада само оним привилегованим зонама које су пресвучене слuzницом, а поготово не само оним привилегованим мјестима сексуалности, која су названа аналним, оралним и утералним или гениталним. Ова способност припада читавој кожној регији, па чак и сваком органу, при чему то може да буде како спољашњи тако и унутрашњи орган. Фројд је толико проширио ерогену зону људског тијела да је на крају тврдио како свака функција и свака људска активност могу да буду ерогене. При том није заборавио ни такозване „индиректне изворе“ сексуалности који могу да буду тако општи процеси као што је механичко дражење тијела у његовој цјелини. У том ширем и индиректном смислу извори сексуалности могу да буду температурне дражи, механички подражаји, активност властитих мишића, интензивна афективна збивања, интелектуални рад и духовно напрезање. У прилог томе Фројд наводи примјер љуљања дјече које доводи до задовољства, сексуалне подражаје који настају приликом путовања жељезницом као резултат ритмичког дрмусања, као и подражаје исте врсте који настају мускулаторном активношћу у току спортског вјежбања или надметања. При том не треба заборавити да и најбаналнија клиничка посматрања потврђују да интезиван интелектуални рад и нарочито тешка афективна збивања могу проузроковати појаву сексуалних узбуђења. На основу тога Фројд је могао закључити да сексуални подражај настаје као маргинални продукт других не-сексуалних и за живот значајних процеса: „... Сексуално надражење настаје као споредни продукт код низа унутрашњих збивања чим интезитет ових збивања само прекорачи извесне квантитативне границе. Оно што смо назвали парцијалним нагонима сексуалности или потиче директно из ових унутрашњих

⁸ *Ibid.*, str. 59.

извора сексуалног раздражења или предстаља сложен ефекат самих ових извора и дјеловања ерогених зона.“⁹

На тај начин Фројд је потврдио своје увјерење да извори сексуалности нису само био-хемијски процеси, који се могу локализовати у неком органу или у некој групи ћелија. Сексуалност извире, према његовом мишљењу, из свега што се догађа у организму изнад одређеног степена интезитета. Стога свака функција и сваки витални процес могу излучити сексуалност као свој споредни продукт. У том смислу „индиректни извори“ сексуалности имају чак извјесну предност у односу на њене уске физиолошке изворе. Отварајући ове изворе, Фројд је толико проширио појам сексуалности да она не обухвата само мало подручје гениталне активности, па чак ни само подручје перверзија и неуроза, већ читаву људску активност, уколико ова достигне одређен степен јачине, као што потврђује појава сублимације сексуалне енергије. Из тих разлога Фројд је био критикован због „пансексуализма“. Таква критика је у праву само уколико ријеч „пансексуализам“, као што с правом примјећује Жан Лапланш, „не жели нужно рећи да сексуалност јесте 'све', већ можда да у 'свему' има сексуалности“¹⁰. Сексуалности има у свему зато што сваки потрес људске личности партиципира у њој као у својој властитој излучевини.

Ове излучевине виталних процеса могу се схватити у фројдовској перспективи и као њихове девијације. У том случају, темељни витални процеси би били извјесна биолошки предетерминирана и програмирана понашања, а сексуални подражаји извјесна одступања од тих понашања, која се, заузврат, ослањају на њих као на своју основу. У истом смислу Жан Лапланш закључује: „Сексуалност је читава у благој девијацији, у *clinamenu* од функције... Она је у овом *clinamenu* у мјери у којој овај доводи до ауто-еротског поуну-травања.“¹¹ Зато што сексуалност истиче из других виталних процеса и отиче од њих као њихова властита излучевина у различитим и девијантним правцима, ови процеси остају њихова основа, која се развија према једној наслеђем утврђеној схеми и по моделу биолош-програмираног понашања. То је навело Фројда да направи разлику између нагона (*Trieb*) и инстинкта (*Instinkt*). У свакидашњој употреби, ови термини имају приближно исто значење, као што показује њихова етимологија: *Trieb* долази од *treiben*, што значи тјерати, гонити, док *Instinkt* има своје поријекло у латинској ријечи *instinguere*, која значи потакнути, потицати. Фројд је употребљавао оба термина, али са различитим значењем. У његовој употреби појмова, „инстинкт“ означава биолошки унапријед одређено понашање које се понавља према наслеђем утврђеним моделима и релативно прилагођеним одређеном типу објеката, док „нагон“ означава понашање чија се урођена компонента мијења у извјесној мјери стеченим искуствима тако да нагонско понашање увијек мање или више одступа од биолошки и наслеђем фиксираних програмираног понашања инстинката. Стога „инстинкт“, у свом чистом виду, остаје карактеристичан за животиње, док нагонско понашање припада људима, који

⁹ *Ibid.*, str. 40.

¹⁰ Jean Laplanche, *Vie et mort en psychanalyse*, str. 47.

¹¹ *Ibid.*, str. 41.

увијек мијењају своје биолошко наслеђе својим животним искуствима. Тако животна искуства дјелују на формирање нагона код човјека, који се даље развијају као извјесна девијација од свог биолошког наслеђа, иако им ово служи као извор и основа без које они не би могли ни да настану нити да се даље развијају.

Према томе, биолошку основу нагона чине инстинкти, уколико се под инстинктима подразумијева оно што усмјерава тјелесне функције које су битне за живот. Стога нагони имају свој основ у инстинктима на које се ослањају у свом одступању од њих. Ово одступање од инстиката уз истовремено ослањање на њих треба да чини праву природу нагона чији модел, у Фројдовој психоанализи, представљају полни нагони као једини нагони у правом смислу ријечи. То је оно што чини да се читава људска сексуалност, а нарочито сексуалност дјетета, развија у перспективи једне врсте перверзије схваћене као одступање од наслијеђеног модела инстинктивног понашања. Зато што се инфантилна сексуалност ослања на инстинкте Жан Лаплаш је могао закључити ношен увјерењем да се тиме неће много удаљити од Фројда: „Сексуалност је читава, код малог људског бића, у кретању које искривљује инстинкт, које метафоризира његов циљ, које премјешта и поунутрава његов објект, које, коначно, усредоточује свој извор на једну евентуално малу зону, ерогену зону.“¹² При том, наравно, треба имати у виду да ерогена зона није извор полног нагона у смислу у ком се може говорити о соматским извору инстинкта, већ само оно привилеговано мјесто које је посебно изложено маргиналном дјеловању инстинктивног живота. У том случају, читав инстинктивни живот, са својим „извором“ и својим „лотиском“, својим „циљем“ и својим „објектом“, чини извор нагонског процеса, који га слиједи и опонаша, али и ремети и искривљује, скреће и изопачује.

Тако унутрашњи подражаји организма остају извор нагона, које треба схватити као сталну силу чије наступање и стремљење може да се задовољи само путем дјеловања. Тако схваћени, нагони нису ништа изван свог енергетског дјеловања, без обзира на то да ли је у питању слободна или везана енергија. Ова нагонска енергија није никада представник нагона, јер она исцрпљује у себи самој читаву могућу нагонску стварност. Енергију полних нагона, и то само њихову, Фројд је назвао „либидом“, да би је на тај начин одвојио од енергије која се мора сматрати основном других душевних процеса. Овај израз он је узео из учења о афектима, да би њиме означио енергију полних нагона као квантитативну величину, која — премда је још сама немјерљива — треба да мјери збивања и претварања у области сексуалног узбуђења. Либидо је она сила којом се испољава полни нагон, као што се кроз глад испољава нагон за узимањем хране, а теорија либида треба да изрази ова психичка збивања у терминима либидо-економије, као квантитативно промјенљиве величине које зависе од количине либидинозне енергије која учествује у њима. Тиме је *енергетско* и *економско* начело нашло своју пуну примјену у проучавању психичког живота човјека.

¹² Ibid., str. 43.

Либи́до је чисто енергетско начело. То је једна сила која дјелује у психо-систему на такав начин да њена расподела и помјерање могу да пруже објашњење психосексуалних феномена и других садржаја психичког живота који стоје у непосредној вези са њима. Пошто има свој извор у посебном хемизму, који је одређен конституцијом људског организма, ова сила дјелује како на душевни тако и на вегетативни живот човјека. Стога теорија либида понајмање почива на психолошким темељима. У битноме она је подупрta биолошки. То је омогућило Фројду да схвати људску сексуалност у веома широком смислу и да под либидом подразумијева енергију свих нагона који имају посла са свим оним што се може обухватити ријечју „љубав“. На тај начин он је ослободио људску сексуалност њене сувише уске повезаности са гениталијама да би је проширио на обухватније тјелесне функције, које теже прије свега задовољству па тек накнадно ступају у службу размножавања. Стога сексуална узбуђења у том широком смислу обухватају сва она њежна и пријатељска осјећања за која се у говору употребљава вишесмислена ријеч „љубав“: љубав према самом себи, према дјечи и родитељима, према пријатељима и човјеку уопште, предавање конкретним предметима и апстрактним идејама. Све ове тежње представљају израз истих нагонских побуда, које у односу међу половима воде неизбјежно полном сједињењу, али које увијек чувају довољно своје изворности да је њихов идентитет остао препознатљив. Овим проширењем појма сексуалности, Фројд се нашао, а да ни сам није знао, на трагу старе медицине и у непосредној близини филозофа Платона, чије учење одређује „ерос“ исто тако широко као што психоанализа одређује љубавну снагу или либи́до. На исти начин апостол Павле схвата љубав у врло проширеном смислу кад је велича изнад свега другог у својој чувеној посланици Корићанима. Ето зашто Фројд сматра да његово проширење појма сексуалности не значи никакву новину, већ, напротив, само поново успоставља право стање ствари које је много раније било познато старим пјесницима и филозофима. Стари су имали само друго име за овај проширени појам љубави, а у ствари су под тим подразумијевали све оне тежње које потичу из најразличитијих нагонских стремљења и које се не могу свести на полну љубав са циљем полног сједињења. Уосталом, данашња ријеч „љубав“ није ништа друго него превод грчке ријечи „ерос“, која се својим поријеклом и односом према полној љубави потпуно поклапа са либидом фројдовске психоанализе. Зато Фројд, да би избјегао неспоразуме, дозвољава најпре да људску сексуалност назовемо љубављу, а затим препоручује да ову схватимо у смислу старе грчке ријечи Ерос. У том смислу он је писао: „Ко сматра сексуалност за нешто срамотно и понижавајуће по људску природу томе остаје слобода да се послужи отмјенијим изразима, дакле еросом или ероиком. Ја сам од почетка сам могао да тако чиним и да поштедим себе многих приговора.“¹³

Али истицање једног нагона, у овом случају полног нагона или нагона љубави или Ероса, ма колико овај био широко схваћен, не би могло да објасни читаву динамику душевног живота човјека коју

¹³ Сигмунд Фројд, *Масовна психологија и анализа Ја*, у *Будућност једне илудије*, Напријед, Загреб, 1986, стр. 216.

Фројд никада није губио из вида. Фројд је увијек схватао душевни живот човјека као сукоб више супродстављених сила чији су извори у још увијек недовољно познатим нагонским подстицајима. Полни нагон представља модел сваког нагона, али он не може бити једина сила која сачињава душевни живот човјека, јер, у том случају, не би било оне динамике која је исто што и тај немирни живот. Нешто мора да се супродставља сексуалности. На тој претпоставци Фројд је развијао своју концепцију нагона чије двије основне варијанте одговарају одређеним фазама у његовом мисаоном развоју.

У првој фази Фројд је супродставно полне нагоне и нагоне самоодржања. У том периоду читава његова теорија почива на конфликту између либидинозних тежњи и несексуалних нагонских сила. Ове последње назива још и Ја-нагонима или нагонима Јаства (Ich-Triebe). Како и зашто долази до конфликта између ове двије групе нагона? Зар постизање задовољства није врховна тенденција којој се покорављају сва нагонска стремљења? Или само полни нагони настају буђењем оне непријатне напетости чије исчезавање доводи до задовољства? Како се понашају друге несексуалне нагонске тежње? Како дјелују нагони самоодржања? Психоанализа узима као своје исходниште несвјесне нагонске процесе који теже избјегавању неугоде и постизавању угоде. У том погледу нема битне разлике између либидинозних тежњи и других нагонских стремљења. На основу таквог увјерења Фројд је могао написати: „Изгледа да је сва наша душевна дјелатност управљена на то да прибави задовољство и избјегне незадовољство, да се аутоматски регулише *принципом задовољства*.“¹⁴ Тако принцип задовољства постаје основни принцип дјеловања нашег душевног апарата. Читав наш душевни апарат дјелује под регулативом овог принципа. Стога у почетку либидинозне тежње једног лица нису могле бити у супротности са његовим интересима самоодржавања. До раздвајања и њиховог међусобног супродстављања могло је доћи само касније као резултат принудног дјеловања спољашње стварности чије поунутравање постаје права брана за нагонске подстицаје преко које ови не могу да се пробију, и добу до свјести. И управо у односу према овој реалној животной нужности, коју Фројд назива „строгом васпитачицом“ зато што она увијек мијења ток нагонских стремљења ради самоодржања субјекта, долази до подвајања полних нагона и нагона самоодржања које на крају прелази у конфликт: полни нагони, бар у почетку, уопште не знају за реалну животну нужду зато што се паразитски ослањају на друге тјелесне функције и задовољавају аутоматски на сопственом тијелу, док се нагони самоодржања лакше покорављају захтјевима ове неумољиве васпитачице и своја развића удешавају према њеним упуштвима зато што они ни на који други начин не могу да прибаве предмете који су им потребни и без којих индивидуа не би могла олстати. Стога нагони самоодржања могу лакше да се васпитају, док полни нагони избјегавају васпитни утицај реалне нужде и задржавају карактер ћудљивости. Тако полни нагони задржавају ову првобитну функцију прибављања задовољства током читавог живота, док се нагони самоодржања, који су у почетку такође тежили

¹⁴ Сигмунд Фројд, *Увод у психоанализу*, стр. 333.

прибављању задовољства, под утицајем реалне нужде, брзо навикавају да принцип задовољства земијене једним другим принципом који се одриче задовољства да би прибавио све друго што је потребно за одржање јаства. Стога ја-нагони, поред прибављања задовољства, често имају задатак да отклоне незадовољство. Овај други задатак за њих је исто толико важан као и први. До тог сазнања јасно долази под притиском реалне нужности тако да оно „увиђа да је неизбјежно да се одрекне непосредног задовољења, да одложи прибављање задовољства, да поднесе извјесно незадовољство и да уопште напусти извјесне изворе задовољства“¹⁵. У току свог развоја и под притиском нужности јаство постаје „разумно“ и не допушта више да њиме влада принцип задовољства, већ почиње да слиједи *принцип реалности*, који такође жели да постигне задовољство, али умањено и одложено због уплива реалне нужности. Прелаз од принципа задовољства на принцип реалности Фројд сматра једним од најважнијих достигнућа која су постигнута у развоју нашег јаства.

Тако нагони нашег јаства пролазе кроз извјесно развиће које се супродставља либиду иако није потпуно независно од њега. Ово одвајање ја-нагона од либидинозних стремљења може да се схвати као услов ослобађања људске јединке од присиле да буде само једна карика у ланцу природног догађања или само једна епизода у низу генерација преко којих се одржава врста. При том се има у виду да је сексуалност једина функција живог организма која превазилази индивидуу и брине се за њену везу са родом, док људска јединка сматра себе саму оним што је главно, а своју сексуалност само средством за прибављање задовољства, као што су и друга средства. Жива јединка има два циља — самоодржање и одржање врсте — који су независни један од другог. У животињском свијету њихови интереси су често међусобно опречни. Тако полни нагони долазе у сукоб са нагонима одржања зато што наше јаство као самостална јединка долази у сукоб са самом собом као чланом једног низа генерација. Сексуалност не доноси јединки увијек корист, као неке друге њене радње, већ је често доводи у опасности које јој угрожавају живот. Свјесно јаство примјећује да би задовољавање неке нагонске жеље која се помаља могло лако да доведе у опасност јединку, па стога тражи начин како да потисне или укине ову нагонску инвестицију. Тако долази до антагонизма жеља или до психичког конфликта: један дио личности заступа извјесне жеље, а други им се опире и тражи начин како да их избјегне. Психоанализа је пронијела науку да наш душевни живот покрећу конфликти који настају потискивањем жеља и нагонских побуда. Тиме *енергетско* начело бива допуњено *динамичким* начелом у тумачењу човјековог душевног живота.

До конфликта у душевном животу човјека долази услед развитка свјесног јаства које одбацује либидинозне нагоне чија необузданост може да угрози живот јединке. То је конфликт између нагона и полних нагона. Из тог конфликта ја-нагони излазе као привремени побједници који су успјели да потисну сексуална нагонска стремљења у несвјесно. Тако потискивање одговара покушају бјегства свје-

¹⁵ *Ibid.*, str. 333.

сног јаства од либидо које се осјећа као опасност. Свјесно јаство се васпитава тако што под утицајем спољашње нужности почиње да цијени услове реалног живота и да се руководи принципом реалности, па стога мора, привремено или трајно, да се одрекне различитих предмета и циљева своје тежње за задовољством, које није увијек и једино само сексуално. Нагонска узбуђења се јављају, али услед психичког ометања нису у стању да постигну свој циљ и бивају потиснута на различите друге путеве, гдје остају притајена и скривена све док се не изразе као симптоми. Такво удаљавање нагонских тежњи од свијести Фројд је назвао *потискивањем* чије функционисање спречава извјесне психичке садржаје да постану свјесни а да их тиме не укида. Потискивање слиједи захтјеве реалног живота и служи као ефикасна заштита од прекомјерног бујања нагонских стремљења. Нагонска стремљења проваљују у душевни живот и почињу да га носе према свом задовољењу, али им се убрзо противстављају друге и моћније тежње чији је циљ да заштите јединку од њихове необузданости. Тако настали душевни конфликт одиграва се уз учешће обадвије динамичке снаге које се извјесно вријеме боре међусобно при најјачем учешћу свијести све док наганској тежњи не буде одузет извјесан дио енергије а нагон савладан и спријечен да дође до свијести. Тако сукоб двију тежњи завршава сузбијањем једне од њих и њеним одбацивањем у несвјесно. Потиснути материјал постаје несвјестан и прелази у стање латентности које се разликује од свјесних психичких стања само по томе што му недостаје свијест.

Фројд је детаљно описао механизам конфликта психичких снага који се може схватити и као механизам потискивања једне од њих од стране друге. Тако његова теорија нагона остаје везана уз натуралистички концепт енергије и одлучујући принцип хетерономије душевних снага. Душевне снаге се боре међусобно нагонском енергијом све док једна од њих не буде савладана и њени подстицаји потиснути у подручје несвјесног психичког живота. Ова дихотомија између свјесног и несвјесног, која тако постаје одлучујућим принципом у душевном животу човјека, захтијева да *енергетско* и *динамичко* начело буду допуњени *топичким* начелом у проучавању психичког феномена и приказу психичког апарата и његовог функционисања. Само потискивање је један динамичко-топички појам зато што означава један динамичан и чисто психолошки процес који пролази кроз два подручја душевног апарата погодна да буду топички одређена. Једно од тих подручја је свјесно психичко стање, а друго припада несвјесном психичком животу човјека. На тај начин Фројд је био наведен да прихвати подјелу психичког апарата на два система: свјесни и несвјесни. Подјела психичког на свјесно и несвјесно чини темељну претпоставку психоанализе која јој пружа могућност да разумије важне патолошке процесе у душевном животу. Психоанализа не своди све психичко на свијест, већ свијест сагледава као један квалитет психичког, који може да изостане или да се појави са другим психичким квалитетима.

Овој основном подјели психичког на свјесно и несвјесно Фројд је убрзо додао подјелу самог несвјесног на предсвјесно и стварно

несвјесно. У својој *Аутобиографији* пише да би било тешко укратко приказати чиме је психоанализа била наведена да даље дијели несвјесно, али не пропушта да том приликом јасно одреди циљ и значење ове накнадне подјеле: „Подјела несвјесног заснива се на покушају да се душевни апарат замисли као да је изграђен из мноштва инстанција или система чији се међусобни односи приказују просторно, али при томе се не тражи подударност са реалном анатомијом мозга (такозвано *топичко* становиште).“¹⁶ Психоанализа је открила да психички акт пролази кроз двије фазе или два стања између којих је уметнута нека врста провјере или цензуре. У првој фази психички акт је несвјестан и тежи да прође цензуру како би прешао у другу фазу и постао свјестан. Уколико психички акт не пређе цензуру, њему се ускраћује прелаз у другу фазу, па стога мора остати несвјестан, али уколико издржи ту провјеру, он улази у другу фазу гдје припада систему свјесног, иако његов однос према свијести још није једнозначно одређен. Он још, заправо, није свјестан, али је већ способан да то постане и да без посебног отпора постане предмет свијести. На основу тога Фројд је могао да закључи: „До нашег појма несвјесног долазимо, дакле, на темељу учења о потискивању. Потискивање је за нас образац несвјесног. Увиђамо, међутим, да имамо двије врсте несвјесног; оно латентно које је ипак способно да постане свјесно и оно потиснуто које је по себи и без помоћи нечег другог неспособно да то постане.“¹⁷ Тако предсвјесно постаје средишње подручје између свјесног и несвјесног преко којег они мијењају или чак међусобно размјењују садржај и обиљежја. Зато има психичких аката врло различитог дигнитета којима је заједничка само њихова припадност несвјесном. Предсвјесно је оно подручје у душевном животу које има задатак да омогући саобраћање између свјесног и несвјесног тако што уводи једну или више цензура кроз чију провјеру морају проћи несвјесни садржаји да би допрли до свијести.

Овом подјелом несвјесног на предсвјесно и стварно несвјесно Фројд је доградио идеју психичке топике која треба да укаже на дубинску димензију психичког живота. У том смислу он је одредио психоанализу као дубинску психологију или метапсихологију: „Прихватањем ових (двају или трију) психичких система, психоанализа је одмакла корак даље од дескриптивне психологије свијести доносећи собом нов начин постављања питања и нов садржај. До сада се разликовала од психологије углавном по *динамичком* схватању душевних процеса; томе сада ваља придодати да она жели да узме у обзир психичку топика и да на било којем душевном акту покаже унутар којег се система, или између којих се система, он одиграва. Због тог свог настојања стекла је име *дубинска психологија*.“¹⁸ Тако психоанализа, као метапсихологија или дубинска психологија, описује психичке процесе у њиховим економским, динамичким и топичким односима.

¹⁶ Сигмунд Фројд, *Аутобиографија*, стр. 35.

¹⁷ Сигмунд Фројд, *Ја и Оно*, у *Будућност једне илузије*, стр. 271.

¹⁸ Сигмунд Фројд, *Несвјесно*, у *Будућност једне илузије*, стр. 104.

Тиме је била елаборирана прва топика у свим њеним битним одређењима. Она је била постављена раздиобом душевног апарата на свјесно и несвјесно, а дограђена накнадном подјелом несвјесног на на предсвјесно и стварно несвјесно. У координатама ове топице потискивање се показује у двоструком виду: 1) као забрана несвјесном душевном акту да пређе у предсвјесни систем који је најближи свјести и 2) као процес којим се један акт, који је способан да буде свјестан, то јест који припада систему предсвјесног, потискује у систем несвјесног и тако чини несвјесним. Потиснуто је образац несвјесног, иако све несвјесно није потиснуто. Несвјесно има шири опсег од потиснутог тако да потиснуто чини само дио несвјесног.

(Одељак из студије)

... (mirrored text) ...

... (mirrored text) ...

... (mirrored text) ...

... (mirrored text) ...

... (mirrored text) ...